

вызначэнні семантыкі адметнай лексікі беларускай мовы і яе лексікаграфічнай апрацоўкі бачыцца неабходным і перспектыўным напрамкам далейшых даследаванняў.

1. Габинская О. А. Первичная и повторная лексическая объективация // Научные труды Курского педагогического института. 1976. Т. 62 (155). С. 51–67.
2. Загрузная И. Л. Семантическая и словообразовательная структура окказионализмов в поэзии Н. Асеева: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Ленинград, 1983.
3. Литвин Ф. А. Соотношение семантического и прагматического в содержании слова // Проблемы лексикологии: сборник статей / Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1973. С. 72–82.
4. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). М., 1976.
5. Уфимцева А. А. Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики). М., 1986.

Г. І. Кулеш,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Беларускія эквіваленты да субстантываў з суфіксам *-тель* у анлайн-слоўніку «Многоязычный словарь юридических терминов»

Суфікс *-тель* з'яўляецца адным з найбольш прадуктыўных суфіксаў рускай мовы пры ўтварэнні субстантываў як са значэннем асобы, так і са значэннем прадмета, сродку дзеяння. Адносна яго паходжання сярод лінгвістаў няма адзінага погляду. Адны лічаць суфікс *-тель* спадчынай індаеўрапейскай моўнай супольнасці, а значыць, і ўсходнеславянскім фармантам, а не пазычным. Аднак пераважная большасць навукоўцаў ацэньваюць марфему як стараславянскую, якая прыйшла на ўсходнеславянскую моўную глебу разам з першымі помнікамі стараславянскага пісьменства [2, с. 80]. З прычыны ўтварэння на народна-дыялектнай аснове новай беларускай літаратурнай мове гэты словаўтваральны сродак неўласцівы. Якія ж адпаведнікі ўтварэнням з суфіксам *-тель* мае беларуская мова? Прасочым гэта на прыкладзе слоў на адну з літар «Многоязычного словаря юридических терминов», напрыклад, на літару П.

У рээстравай частцы слоўніка выяўлены наступныя субстантывы з фармантам *-тель*: *патентообладатель, победитель, подстрекатель, показатель, покупатель, получатель, пользователь, попечитель, поручитель, потребитель, правообладатель, предприниматель, председатель, представитель, преподаватель, примиритель, приобретатель, природопользователь, производитель*¹.

Усе яны, акрамя *показатель*, маюць агульнае значэнне асобы. Утварэнне пералічаных слоў матывуецца асновай інфінітыва, толькі агентыў *председатель*

¹ Аб'ектам назіранняў не з'яўляліся шматкампанентныя тэрміны, у склад якіх уваходзяць субстантывы з суфіксам *-тель* не на літару П, накштальт *подкуп свидетеля, подписи избирателей, права нанимателя, присяжный заседатель*.

не мае ў сучаснай рускай мове суадноснай дзеяслоўнай асновы. У літаратуры выказваецца меркаванне, што ў ранняя царкоўнаславянская традыцыя існаваў дзеяслоў *прѣдѣстьдѣти* (*прѣдѣстьдати*) са значэннем ‘займаць найвышэйшае, першае месца’. Не выключана таксама, што *председатель* – калька з лацінскага слова *praesidens*, якая ўзнікла ў афіцыйным маўленні [1]. Не суадносіцца з дзеяслоўнай асновай і беларускі эквівалент субстантыва *председатель* – *старшыня*. З 19 субстантываў на *-тель*, выяўленых у «Многоязычном словаре юридических терминов», найбольшая колькасць беларускіх адпаведнікаў у параўнанні з іншымі (6 адзінак) – утварэнні з суфіксам *-льнік*: *патентообладатель* – *патэнтаўладальнік*, *получатель* – *атрымальнік*, *правообладатель* – *праваўладальнік*, *пользователь* – *карыстальнік*, *предприниматель* – *прадпрымальнік*, *природопользователь* – *прыродакарыстальнік*. Аднолькавай колькасцю (па 3 адзінкі) прадстаўлены беларускія эквіваленты з суфіксамі *-чык/-шчык* і *-нік*: *подстрекатель* – *падбукторшчык*, *показатель* – *паказчык*, *преподаватель* – *выкладчык* і *покупатель* – *пакупнік*, *представитель* – *прадстаўнік*, *приобретатель* – *набыўнік*. Для субстантыва *пакупнік* у сучаснай беларускай мове не існуе суадноснай прыставачнай дзеяслоўнай асновы.

Два эквіваленты да рускіх тэрмінаў з *-тель* утвораны з суфіксам *-ц-*: *победитель* – *пераможца* і *производитель* – *вытворца*, па адным прадстаўлены адпаведнікі са словаўтваральным фармантам *-ец* і *-ун*: *потребитель* – *спажывец* і *попечитель* – *апякун*.

Што ж да ўжытага ў «Многоязычном словаре юридических терминов» утварэння *набыўнік*, адпаведніка тэрміна *приобретатель*, то сучасныя перакладныя або тлумачальныя слоўнікі, на якія, як можна чакаць, павінны былі арыентавацца стваральнікі беларускамоўнай часткі анлайн-слоўніка, такія варыянт не прыводзяць. РБС-82 указвае на шматзначнасць слова *приобретатель* і прапануе пераклад *набытчык* для значэння пад нумарам 1, якое не раскрываецца, але маркіруецца як састарэлае¹. А для значэння пад нумарам 2 ‘покупатель’ прыводзіцца адпаведнік *пакупнік* (РБС-82-2, с. 203). Паводле ТСБМ, ‘асоба, якая набывае, купляе што-небудзь’ таксама *набытчык*, аднак у гэтым слоўніку яно не падаецца як састарэлае (ТСБМ-3, с. 210).

Несупадзенне беларускіх эквівалентаў у слоўніках заахвоціла пацікавіцца ўжываннем гэтага тэрміна ў беларускамоўных заканадаўчых тэкстах. Выявілася, што выкарыстоўваецца ён у грамадзянскім праве і ў Грамадзянскім кодэксе розных гадоў і меў неаднолькавыя словаўтваральныя суфіксы. У ГК-32 і ГК-37 тэрміну *приобретатель* адпавядаў эквівалент *набывец* (ГК-32, 60; ГК-37, 100), прытым што БНТ-10 рэкамендаваў ужываць *набываўца* (БНТ-10, с. 52), у ГК-65 – *набыўца* (ГК-65, 134), у ГК-96 – *набытчык* (ГК-96, 236). Калі параўноўваць прапанаваны ўкладальнікамі анлайн-слоўніка варыянт *набыўнік* з ужываным у грамадзянскім праве і адзначаным у слоўніках *набытчык*, то акрамя суфіксаў, яны адрозніваюцца словаўтваральнай асновай: першы ўтвораны ад асновы

¹ У «Беларуска-рускім слоўніку» 1962 г. пад рэд. К. К. Крапівы такая памета да слова *набытчык* адсутнічае (с. 464).

інфінітыва незакончанага трывання *набываць*, другі – ад асновы інфінітыва закончанага трывання *набыць*.

Пры ацэнцы жыццёвасці тэрміна варта ўлічваць, як ён упісваецца ў словаўтваральнае гняздо. *Набытчык* з’яўляецца кампанентам ланцужка *набыць* – *набыты* – *набытак* – *набытчыцкі* (*приобретательский*) – *набытніцтва* (*приобретательство*), а *набыўнік* уваходзіць у ланцужок *набываць* – *набываны* (*приобретемый*) – *набыўны* (*приобретательный*) – *набыўніцкі* (*приобретательский*) – *набыўніцтва* (*приобретательство*). Для першага ланцужка слоўнікі не фіксуюць прыметнік, які з’явіўся б азначэннем у складзе, напрыклад, састаўнога тэрміна з назоўнікам *даўнасць* (рус. *приобретательная давность*), у складзе агульнаўжывальнага словазлучэння з назоўнікам *здольнасці* (рус. *приобретательные способности*). Другі вызначаецца дэфектнасцю з прычыны таго, што ўтрымлівае лакуну для перадачы значэння ‘тое, што набыта’, якая ў першым ланцужку запоўнена словам *набытак*. Улічваючы адзначанае, перавагу варта аддаць утварэнням з коранем *набыт-*, паколькі адсутны ў ім прыметнік лёгка ўтвараецца (*набытныя здольнасці*, *набытная даўнасць*), аднак агентыў *набыўнік* у параўнанні з *набытчык* уяляецца больш адпаведным да асаблівасцей беларускага словаўтварэння.

Звяртае на сябе ўвагу ўжыты ў «Многоязычном словаре юридических терминов» агентыў *опекун* як эквівалент рускаму *попечитель*. Бясспрэчна, такое ўжыванне некарэктнае. Згодна з Грамадзянскім кодэксам Рэспублікі Беларусь, *опекун* – гэта законны прадстаўнік непаўналетніх (малалетніх) ва ўзросце да 14 гадоў і грамадзян, прызнаных судом недзеяздольнымі з прычыны псіхічнага разладу (ГК-98, 27). *Попечитель* – законны прадстаўнік непаўналетніх ва ўзросце ад 14 да 18 гадоў і грамадзян, абмежаваных судом у дзеяздольнасці з прычыны злоўжывання спіртнымі напіткамі, наркатэчнымі сродкамі, псіхатропнымі рэчывамі, іх аналагамі (ГК-98, 33). Згодна з лінгвістычнымі правіламі юрыдычнай тэхнікі, розныя рэаліі не могуць абазначацца адным і тым жа тэрмінам. Акрамя таго, нярэдка выпадкі, калі ў тэксце закона абодва тэрміны сустракаюцца побач: *Опекуны и попечители назначаются в порядке, установленном законодательством* (ГК-98, 34).

Думаецца, што складальнікі слоўніка імкнуліся пазбегнуць выкарыстання прапанаванага перакладнымі агульнаўжывальнымі слоўнікамі *напячыцель*, неўласцівага менавіта з-за свайго словаўтваральнага суфікса. Арганічна, на наш погляд, упісваецца ў беларускую словаўтваральную сістэму агентыў *апекавальнік*. Ён натуральна ўваходзіць у словаўтваральны рад з патэнцыяльнымі (бо адсутнымі ў слоўніках) назоўнікамі *апекаванне* (рус. *попечение*) і *апекавальніцтва* (рус. *попечительство*), прыметнікамі *апекавальны* (рус. *попечительный*) і *апекавальніцкі* (рус. *попечительский*).

З ліку выяўленых у «Многоязычном словаре юридических терминов» 19 рускіх назоўнікаў на *-тель* 2 беларускія адпаведнікі захоўваюць гэты словаўтваральны суфікс: *паручыцель* і *прымірыцель*. Такое ўжыванне, як і слова *напячыцель*, замацавана сучаснымі перакладнымі і тлумачальнымі слоўнікамі.

Паручыцель матывуецца асновай інфінітыва закончанага трывання *паручыцца*, аднак жа ў беларускай мове ўжываецца і форма незакончага трывання *паручацца*. Побач з аднакаранёвым словаўтваральным радам з суфіксам *-цель* ТСБМ прыводзіць дзеепрыметнік *паручальны* ‘які з’яўляецца парукай у чым-небудзь’ (ТСБМ-4, с. 62). У такім выпадку мэтазгодна і іншыя аднакаранёвыя ўтварыць ад асновы незакончанага трывання: *паручальнік – паручальніца – паручальніцкі – паручальніцтва*, а не *паручыцель – паручыцелька – паручыцельскі – паручыцельства*.

Гэтая ж мадэль можа паслужыць асновай для ўтварэння аднакаранёвых з назвай для абазначэння асобы, якая прымірае каго-небудзь з кім-небудзь: *прыміральнік – прыміральны – прыміральніцкі – прыміральніцтва* замест змешчаных у сучасных слоўніках *прымірыцель – прымірыцельны*.

Такім чынам, для рускіх назоўнікаў з суфіксам *-тель* у даследаваным матэрыяле найбольшая колькасць беларускіх эквівалентаў з суфіксам *-льнік*, другое месца пароўну дзеляць утварэнні з *-нік* і *-чык / -шчык*, трэцяе займаюць дэрываты з суфіксам *-ц-*. Агентывы *папачыцель, паручыцель, прымірыцель* – выразнае сведчанне іншамоўнага ўплыву, абумоўленага не недахопам (як было паказана) уласнамоўнага словаўтваральнага патэнцыялу ці якімі іншымі ўнутрылінгвістычнымі прычынамі, а прычынамі пазалінгвістычнымі.

БНТ-10 – Беларуская навуковая тэрміналогія. Выпуск дзесяты. Тэрміналогія права. Мінск, 1926. 105 с.

ГК-32 – Грамадзянскі кодэкс Беларускай Сацыялістычнай Савецкай рэспублікі. – Мінск: Выд. НКЮ БССР, 1932. 171 с.

ГК-37 – Грамадзянскі кодэкс Беларускай Сацыялістычнай Савецкай рэспублікі. Мінск: Дзяржвыд Беларусі. Сац.-экан. літ., 1937. 143 с.

ГК-65 – Грамадзянскі кодэкс Беларускай ССР / Гражданский кодекс Белорусской ССР; рэд. П. Галубцова. Мінск: Беларусь, 1965. 439 с.

ГК-96 – Праект Грамадзянскага кодэкса Рэспублікі Беларусь. [Мінск], б. г. (1996). 239 с.

ГК-98 – Гражданский кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9800218 (дата обращения: 04.12.2015).

МСЮТ – Многоязычный словарь юридических терминов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://multilang.etalonline.by> (дата обращения: 04.12.2015).

РБС-82-2 – Русско-белорусский словарь: в 2 т. / Ред. К. К. Атрахович (К. Крапива). Т. 2: П–Я. Мінск, 1982. 636 с.

ТСБМ-3 – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. (6 кн.). Т. 3: Л–П. Мінск, 1979. 672 с.

ТСБМ-4 – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. (6 кн.). Т. 4: П–Р. Мінск, 1980. 767 с.

1. Виноградов В. В. История слов. М., 1998 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://etymolog.ruslang.ru/vinogradov.php?id=predsdatel&vol=1> (дата обращения: 09.12.2015).

2. Войтенко О. А. К истории имен существительных со значением лица в церковнославянском языке (на материале акафистов) // Материалы XVIII Ежегодной Богословской конференции ПСТГУ. Т. 2. М., 2008. С. 79–82 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://pstgu.ru/download/1279799548.voitenko.pdf> (дата обращения: 11.12.2015).